DEN YNGSTE VAR FIRE MÅNEDER, DEN ELDSTE OVER 80 ÅR. D/S «DONAU» FAKTET BEGGE I DØDEN.

– Det som skjedde med de norske jødene er den mest grusomme enkelthendelsen i Norges historie, sier forfatter Marte Michelet.

En novemberdag for 75 år siden går 23 år gamle Marie Sachnowitz over dekket på D/S «Donau». Hun har fått lov til å ta en tur ut av lasterommet der 188 kvinner og 42 barn sitter samlet. Nå setter hun kursen mot luken som går ned til rommet der de 302 mennene ombord oppholder seg.

Mens ruskeværet herjer med lasteskipet som glir ut Oslofjorden, synger den svært musikalske Larvik-jenta, som gjerne ble kalt Maja, den romantiske danske slageren «Månestråle» for sine mannlige medpassasjerer. Blant tilhørerne er forloveden Idar, faren Israel og brødrene Martin, Elias, Samuel, Herman og Frank.

Datoen er 26. november 1942. De vet det ikke da, men før én uke har gått skal både Marie og faren bli gasset i hjel.

Håp og frykt

Søndag er det 75 år siden det tyske fangeskipet «Donau» la fra kai i Oslo med 529 jøder ombord. Samme dag gikk også «Monte Rosa» med 26 jødiske fanger. Bare ni menn fra disse transportene overlevde andre verdenskrig.

I lasterommene på «Donau» svirret ryktene. Frykten var at de skulle sørover, mot et Europa der jøder var erklært uønsket av Nazi-Tysklands «fører», Adolf Hitler. Håpet var at skipet ville dreie nordover etter at det hadde forlatt fjorden og kommet ut på åpent hav. Kanskje målet var en arbeidsleir et annet sted i Norge?

grusom – okrutny, straszny, także brzydki. *Grusomt* fukncjonuje także jako przysłówek wzmacniający przymiotnik *grusomt pen, kjekk*
(et) dekke - pokład
(et) lasterom - ładownia
(en/ei) luke – okienko (np. na poczcie); klapa (w suficie, podłodze)
om bord (możliwa też pisownia łączna jak w artykule) – na pokładzie
(et) ruskevær – zła, brzydka pogoda, „pogoda pod psem" (zwłaszcza w odniesieniu do wiatru i opadów)
å herje – pustoszyć, niszczyć, grasować
å gli ut – [tu:] wypłynąć
(en) slager – szlagier (o piosence lub szerzej o czymś, co jest obecnie na modzie)
(en) forlovede – narzeczony
å gasse i hjel – zagazować na śmierć; i hjel = ti døde, *steine noen i hjel* – ukamieniować kogoś; *le seg i hjel* – dosł. śmiać na śmierć, czyli śmiać się do rozpuku
å svirre - brzęczeć
(et) rykte – plotka (*spre rykter* – rozsiewać plotki); także renoma, reputacja, opinia ; *ha et dårlig rykte* – mieć złą opinię
å erklære – ogłaszać, oznajmiać oświadczać, także uznawać (*erklære uskyldig* – uniewinnić, uznać za niewinnego)
(en) arbeidsleir – obóz pracy

Men «Donau» holdt stø kurs mot sør. På formiddagen 30. november ankom skipet Stettin i Polen, der transporten fortsatte med godstog. Jødene fra Norge ankom konsentrasjonsleiren Auschwitz sør i Polen om kvelden 1. desember 1942. 183 arbeidsføre menn ble plukket ut for å jobbe i leiren, alle andre ble drept i gasskamre samme natt.

Den eldste som ble deportert med D/S «Donau» var over 80 år gammel. Den yngste, Jan Larry «Lasse» Krupp, født 28. juli 1942, ble bare fire måneder gammel.

«Hvorfor flyktet ikke flere?»

– Jeg har jobbet med disse tingene i snart 17 år. Det er fortsatt enkelthistoriene, personene som gjør at man kommer helt innpå det som skjedde, som gjør mest inntrykk, sier Mats Tangestuen, historiker og faglig leder ved Jødisk Museum i Oslo.

Museet ligger i Calmeyers gate, i en bygning som fra 1920 til 1942 huset en av hovedstadens to synagoger. Fra samme adresse ble til sammen 19 personer fra åtte jødiske familier deportert i 1942.

– Et spørsmål mange stiller når de er her, er: Hvorfor flyktet ikke flere jøder tidligere? De fleste som flyktet, gjorde det i desember 1942. Da hadde man kommet seg i dekning og kanskje ligget i dekning en stund. Flere hundre mennesker åpnet hjemmene sine og skjulte familier i kanskje så mye som en måned. Man hadde et sinnrikt system for å flytte rundt på dem som lå i skjul, slik at de aldri var for lenge på ett sted, forteller Tangestuen.

– Når det gjelder dem som ikke flyktet er det mange faktorer som spilte inn. Politikeren Jo Benkow forklarte én av dem godt: I hans familie flyktet bare mennene, fordi man ikke kunne tenke seg at kvinner og barn ville bli arrestert. Det var rett og slett utenfor fatteevnen at man

stø – 1. pewny, stały (*ikke være helt stø på beina* – stać niepewnie na nogach) / 2. silny, mocny / 3. pewny (*være stø på noe* – być czegoś pewnym; *ikke være helt stø i engelsk* – nie czuć się pewnie w angielskim) / 4.stabilny, stały, równy (*en stø tendens* – stała tendencja; *holde stø kurs* – trzymać stały kurs) / 5.(jako przysłówek) – stale, niezmiennie - *støtt og stadig* / *støtt var det noe tull*
(et) godstog – pociąg towarowy
(en) konsentrasjonsleir – obóz koncentracyjny
(et) gasskammer *(OBS! et kammer – flere kamre)* – komora gazowa
(en) dekning – 1.schronienie (*gå i/søke dekning*) / 2.gwarancja, rekompensata / 3. podstawa (*det fins ingen dekning for å si det* – nie ma podstaw, żeby to powiedzieć/ *ha dekning for en påstand* – mieć podstawy dla twierdzenia) / 4. przykrycie
sinnrik - pomysłowy
i skjul – w ukryciu; legge skjul på noe – próbować utrzymać coś w tajemnicy
det er mange faktorer som spilte inn – jest wiele czynników, któr wchodziły w grę/które odegrały pewną rolę
(en) fatteevne – zdolność, umiejętność pojmowania; *utenfor fatteevnen* – nie do pojęcia, wykraczający poza możliwość zrozumienia

skulle bli sendt til Polen for å bli drept. Dessuten gikk det rykter om at krigen snart var over.

Fryktet represalier

26. oktober 1942, nøyaktig én måned før D/S «Donau» seilte ut Oslofjorden, ble jødiske menn fra 15 år og oppover arrestert. Dagen før hadde statspolitisjef Karl Alfred Marthinsen sendt et telegram til norske politimyndigheter der han ba dem aksjonere grytidlig morgenen etter.

I januar 1942 ble det gjennomført en registrering av alle jøder i Norge, og det var disse listene som nå ble brukt i politiets jakt på dem som snart skulle fylle fangeskipets lasterom.

– Arrestasjonene av jødiske menn 26. oktober 1942, var ikke varslet. Men arrestasjonene av kvinner og barn én måned senere, noen timer før «Donau» la fra kai, var ganske godt varslet i forkant. De aller fleste hadde fått beskjed om aksjonen, sier Mats Tangestuen.

Selv om man var klar over at heller ikke kvinner og barn levde trygt, var det fortsatt mange som ikke forsøkte å flykte. Én årsak var frykten for represalier.

– Like før arrestasjonene av jødiske menn ble det innført 38 nye lover som beskrev alt man kunne bli skutt for. Én av dem sa at dersom man flyktet, måtte man regne med represalier mot gjenværende familiemedlemmer. Det gjorde at mange kvinner og barn ble værende av frykt for at mennene deres, som satt fengslet, ville bli drept hvis de la på flukt, sier Tangestuen.

(en) represalier – zemsta/ dosł. represalia (za słownikiem jęz. polskiego PWN: «odwetowe środki nacisku stosowane przez państwo w odpowiedzi na bezprawne działanie innego państwa»)
grytidlig – bardzo wcześnie, gdy dopiero co świta (bo *et gry* – świt; *å gry), f.eks. stå opp grytidlig*
(en) jakt (på noe) - polowanie
å varsle – 1. powiadamiać (f.eks. *varsle politiet* – zawiadamiać policję) / 2.być oznaką czegoś, zwiastować, wróżyć, przepowiadać (*det varsler ulykke* – to wróży/ zwiastuje nieszczęście)
i forkant *(være/komme i f... av)* – przed czymś innym, wcześniej
(en) lov – prawo, także ustawa lub kodeks (*Straffeloven* – Kodeks Karny); *en uskreven lov* – niepisane prawo
skutt – zastrzelony, od czas. *å skyte* – strzelać. *Skyte over målet* – dosł. przestrzelić, w przenośni - -przesadzać.
å regne (seg) med – liczyć się z czymś
gjenværende – pozostały

Trodde ikke på rykter om utryddelse

Etter arrestasjonene i oktober 1942 ble mange jødiske menn plassert i arbeidsleiren Berg utenfor Tønsberg, i påvente av deportasjonen i november. En tysk jøde som hadde flyktet til Norge, blitt arrestert og sendt til Berg, sa til de andre fangene at dette var slutten, at alle ville bli drept.

Folk ble veldig sinte på ham, de trodde ikke på det han sa, forteller Tangestuen.

– Når man har vokst opp i et rettssamfunn og kun opplevd det, er det vanskelig å tro at det er mulig at alle jøder skal bli forfulgt og drept. Det er en nærmest umulig omstilling. En del rykter gikk ut på at man kanskje ville bli plassert i familieleirer. I en sånn situasjon velger man kanskje å tro på de «gode» ryktene.

Forvridd fremstilling

Journalist og forfatter Marte Michelet ga i 2014 ut boken «Den største forbrytelsen – Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust». Michelet beskriver det jødiske miljøet i Oslo før krigen og hvordan norske politimenn og nazister bidro i registreringen, arrestasjonen og deportasjonen av jøder under okkupasjonen.

– Min opplevelse er at dette er noe mange kan veldig lite om, men har et stort sug etter å høre mer om, sier forfatteren.

– Mange i den eldre generasjonen føler at de har vokst opp med en forvridd fremstilling av hva som skjedde med de norske jødene, der det at tyskerne gjennomførte deportasjonen er viet mye større plass enn den norske medvirkningen. Blant unge mennesker jeg møter er det mange som kan ganske lite, men jeg tror samtidig at Holocaust har

(en) utryddelse – zagłada, wytępienie; od czas. å utrydde (*f.eks. ugress, skadeinsekt, en epidemi / indianerstammen / misforståelser*)
i påvente av – podczas, w czasie
forvridd – wykręcony, wykrzywiony (dosł, np. drzewo albo kostka po skręceniu, lub przenośnie jako nieodpowiadający rzeczywistości)
(et) offer (flere ofre) – ofiara; *bli (et) offer for intriger* – być ofiarą intryg
(en) gjerningsmann – sprawca (czynu, przestępstwa)
(et) sug (etter noe) – 1. ssanie, ciąg / 2. wielka ochota na coś (*et sterkt sug etter alkohol; ha et søtsug* – mieć ochotę na słodkie) / 3. odsysacz, narzędzie do odsysania (np. dentystyczny do śliny itd.)
å vie – 1. (najczęściej jako przymiotnik w perfektum partisipp – *viet*) - poświęcić oddać (np. się czemuś; *utstillingen var viet norske produkter* – wystawa była poświęcona norweskim produktom; *vie seg til kunsten* – oddać się sztuce) lub pokazywać, ofiarować (*bli viet mye oppmerksomhet* - zostać otoczonym dużą uwagą) / 2.zaślubiać // *komme i viet jord* – zostać pochowanym na cmentarzu (dosł. w poświęconej

festet seg i den norske kollektive bevisstheten på en helt annen måte enn for 10–15 år siden.

– Hva overrasket deg mest i arbeidet med boken?

– Jeg tror det mest overraskende var hvor lite motstand jødeforfølgelsene møtte i Norge. Det trodde jeg ikke da jeg gikk inn i dette, sier Michelet.

– Det som skjedde med de norske jødene er den mest grusomme enkelthendelsen i Norges historie. Det er så mange enkeltskjebner som det er smertefullt å ta innover seg. Familien jeg skrev om i min bok er bare ett eksempel. Alle historiene og enkeltskjebnene til de 773 jødene som ble deportert fra Norge, må rive i oss. Og det tror jeg de gjør.

Hele tiden en kamp

Michelet mener beklagelsen daværende statsminister Jens Stoltenberg ga norske jøder i 2012, og beklagelsen fra politiet samme år, har vært viktige for å styrke bevisstheten rundt denne delen av norsk historie.

– I tillegg har bøker, reportasjer og filmer bidratt til økt interesse. Det tok lang tid, men nå tror jeg jødeforfølgelsen er en veldig viktig del av hva nordmenn tenker på når vi ser tilbake på krigen, sier hun.

– Nå er det 75 år siden deportasjonen. Hvordan sørger man for at dette ikke er glemt om 75 år?

– Det er hele tiden en kamp. I Polen ser man for tiden et ekstremt skremmende eksempel på hva som skjer når en patriotisk historieskrivning får lov til å vinne frem, der egne forbrytelser sminkes om og omformuleres. 75 år etter deportasjonene fra Norge er det sjokkerende å se hvordan den klassiske antisemittismen har kommet tilbake i europeisk og amerikansk politikk. Vi må skjerpe bevisstheten

ziemi)
(en) medvirkning – współdziałanie, także współudział; *bli dømt for medvirkning til drap* – zostać skazanym za współudział w zabójstwie;
under medvirkning av = i samarbeid med, we współpracy z

(det) festet seg i den norske kollektive bevisstheten – to utkwiło w norweskiej świadomości zbiorowej
(en) motstand – opór
å gå inn i noe – zagłębić się w coś, wejść w coś
(en) skjebne – los, przeznaczenie
smertefull - bolesny
(en) beklagelse – 1.przeprosiny (*komme med beklagelser*) / 2.żal, przykrość, smutek (*uttrykke sin beklagelse over noe* – wyrazić swój żal z powodu czegoś); *det er med beklagelse vi konstaterer at ...* ze smutkiem informujemy…)
skremmende - przerażający

vår om at dette er tydeligere nå enn det har vært på mange år. Det å ha en beredskap mot konspirasjonsteoriene som ekstreme krefter fremmer, og empati med grupper som kan bli utsatt for lignende forfølgelser i fremtiden, er ekstremt viktig, sier Michelet.

Musikken ble redningen

Av de ni medlemmene av Larvik-familien Sachnowiz som ble deportert i 1942, overlevde bare Herman, den nest yngste av Marie «Maja» Sachnowitz' brødre.

Han var i likhet med søsteren svært musikalsk, og oppga *musiker* som yrke da han kom til Auschwitz. 21-åringen fikk jobb i leirorkesteret, noe som ifølge ham selv var med på å redde livet hans.

Like etter krigen ble Herman Sachnowitz intervjuet av en svensk journalist sammen med Samuel Steinmann, en av de andre overlevende som hadde blitt deportert med D/S «Donau». Nordmennene fortalte om det de hadde opplevd, og journalisten noterte.

I avisartikkelen skrev han at de to norske intervjuobjektene «nok overdrev litt» hva de hadde vært gjennom. Han klarte ikke å tro at det de fortalte var sant. Det gjorde spesielt Steinmann veldig opprørt, og det tok mange år før han snakket om det han hadde opplevd igjen.

Da han var klar for å fortelle sin historie, var Marie Sachnowitz' sang på D/S «Donau» for 75 år siden ett av minnene han trakk frem.

1. mai 2016 døde Samuel Steinmann som den siste av de jødiske nordmennene som overlevde dødsleiren Auschwitz.

(en) beredskap – gotowość; *ha/holde noe i beredskap* – mieć coś w gotowości (pogotowiu); *være i full beredskap* – być w pełnej gotowości
å fremme – wspierać, popierać, promować, sprzyjać lub przyczyniać się
(en) redning – ratunek
å redde – uratować, ocalić; *redde fra glemsel* – ocalić od zapomnienia

Deportasjonen av norske jøder

- Totalt 773 jøder ble deportert fra Norge under andre verdenskrig. Bare 38 overlevde.
- 20. november forlot lasteskipet «Monte Rosa» Oslo havn med 21 jøder ombord.
- Arrestasjonene av de resterende jødene ble gjennomført 25. november utenfor Oslo og 26. november i hovedstaden.
- 227 jøder fra Berg ble samme dag sendt til Oslo og sammen med andre arresterte jøder fra Sør-Norge overlevert på Utstikker I ved Oslo havn.
- Der ble de ført om bord i D/S «Donau», som forlot Oslo med 529 jøder 26. november klokken 14.55.
- 26 andre jøder forlot Oslo samme dag, nok en gang med skipet «Monte Rosa».
- Jøder fra Trondheim, Kristiansund, Narvik og andre mindre byer ble internert på Bredtvedt fengsel. Sammen med jøder fra Grini ble disse deportert 25. februar 1943 med skipet «Gotenland».

Artikkelen ble skrevet av Sofie Gran Aspunvik og publisert på NRK sin nettside, og dermed hentet derfra: https://www.nrk.no/norge/den-yngste-var-fire-maneder_-den-eldste-over-80-ar.-d_s-_donau_-fraktet-begge-i-doden.-1.13793253

å overleve - przeżyć

© TROLLTUNGA - EKSPERCI NORWESKIEGO
www.trolltunga-norweski.com, +48 518 486 563, trolltunga.kontakt@gmail.com